

Новели, написані в криївці

Спроба реконструкції біографії видатного діяча українського націоналістичного підпілля, голови Бюро інформації Української Головної Визвольної Ради, підполковника-політвиховника УПА, воїна та письменника Йосипа Позичанюка

Писати про діячів націоналістичного підпілля, таких, як талановитий письменник, політичний референт Головного командування УПА, член Української Головної Визвольної Ради Йосип Позичанюк, дуже складно, тому що вони, дотримуючись усіх умов конспірації, часто зберігали інкогніто, ховалися за псевдонімами, різними літературними масками, вдавалися до містифікацій. Мабуть, цим можна пояснити й псевдо, якими прикривався Йосип Позичанюк: «Шугай», «Устим Чубенко», «Євшан», «Стожар», «Рубайгада» та ін. У цьому, очевидно, і причина того, що й біографія національного героя України має чимало «темних» місць, і навіть відомості про нього в таких авторитетних виданнях, як «Енциклопедія Українознавства», «Encyclopaedia of Ukraine», «Літопис УПА», містять неточності.

Назріла потреба встановити справжні імена та достеменні факти біографії національних героїв, зокрема і Йосипа Позичанюка.

У Ніжинській філії Чернігівського обласного державного архіву вдалося відшукати студентську картку Йосипа Позичанюка під ч. 543, видану 20 серпня 1931 року. У ній, зокрема, зазначається: «Представник цього Позичанюк Йосип Іванович рахується студентом літературно-мовного факультету Ніжинського інституту соціального виховання» (Ф. 427, спр. 3959). На підставі студентської картки з'ясували, що наш герой народився 25 березня 1913 року в селі Дашів тепер Іллінецького району Вінницької області. На студентській картці було вміщено його світліну: вольове широке обличчя, ясні великі очі під високим лобом, міцно стиснені уста.

Я надрукував знайдену світліну Йосипа Позичанюка й копію його студентської картки, а також статтю про нього в ніжинській газеті «Просвіта» (див. «Людина з легенди», «Просвіта», 1994, № 6–7). Петро Дужий передрукував світліни в «Шляхові Перемоги» (ч. 50, від 10 грудня 1994 р.) й тут же, спираючись на знайдені архівні матеріали, вмістив свою статтю «Йосип Позичанюк – “Шугай”», у якій акцентував на важливості цієї знахідки й навів нові подробиці з біографії відважного бійця. Він, зокрема, писав: «Нещодавно в газеті “Просвіта”, яка появляється друком у Ніжині, що в Чернігівській області, за

стараннями редакційної ради, до складу якої входять Марія й Олександр Астаф'єви та інші, появилася стаття про Сл. П. Йосипа Позичанюка п. н. “Людина з легенди”».

Йосип Позичанюк загинув 21 грудня 1944 року в Юшківському лісі поблизу села Дев'ятники, тепер Жидачівського району Львівської області. Тоді групу підпільників-націоналістів із дев'яти осіб атакував карально-репресивний загін, що налічував близько 300 чекістів. У газеті «За Українську державу» було вміщено таке повідомлення про смерть героїв: «21 грудня 1944 року в бою з большевиками загинув Славної Пам'яті Друг Йосип Позичанюк... головний редактор органів ОУН “За Українську Державу”, “За Самостійну Україну” й ін., член Головної Ради ОУН, один із наших піонерів українського самостійницького руху на ОіСЗ, політв'язень німецьких тюрем і засланець концентраційного табору, непересічний публіцист і письменник, автор численних видань ОУН і УПА, учасник III Надзвичайного Великого Збору ОУН, визначний представник молодого українського покоління ОіСУ Земель, що, незважаючи на довгу більшовицьку неволю, бореться за ідею української державної самостійності».

Разом зі Сл. П. редактором Й. Позичанюком-Шаблюком загинули: Всеволод – Чумак – визначний член ОУН, організатор революційної визвольної боротьби на ЗУЗ і ОіСУЗ, що поєднував у собі прикмети непересічного організатора й бойовика; Град – Юра (Модест) – член ОУН, довголітній політичний в'язень, учасник багатьох героїських боїв із військами НКВД у час першої і другої большевицьких окупацій, учасник II Великого Збору ОУН; Орел – довголітній член ОУН, б. обласний військовий референт, один з організаторів УНС – УПА, учасник героїських боїв з німецькими і большевицькими окупантами. Петро Дужий свідчить: «Всі загиблі поховані у братській могилі на Юшківському кладовищі. Живими вийшли з бою Іван Пеленський – “Тонтар”, зв'язківець, псевдонім “Прикрий”, два незаного імени рядові стрільці-зв'язківці й автор цих рядків».

Нещодавно в Ніжинській філії Чернігівського обласного державного архіву я натрапив на особову справу Йосипа Позичанюка (Ф. 6121, спр. 2359). З учнівської характеристики Йосипа Позичанюка випливає, що він із 1922 по 1930 роки навчався в Дашівській семирічній школі, де виявив достатні

знання із суспільствознавства, хімії, природознавства, української, російської та німецької мов, краєзнавства та ін. «Цілком достатні знання» мав з фізики, арифметики, алгебри, геометрії, креслення, малювання, співів. Добре зарекомендував себе на уроках фізкультури.

Виховувала його мати, батька втратив, імовірно, після революції. В. Вольський, який разом із Йосипом навчався в Ніжинському педінституті, пише, що його батька репресували і юнак «змушений був іти покрученими стежками, щоб бодай трохи приховати свої сліди і не датись переслідуванням». Позичанюк брав активну участь у суспільно-корисній роботі: ініціював збір коштів на третій займ індустріалізації, виконував обов'язки члена ЛКСМУ, Автодору, товариства «Друзі дітей» та ін.

Йосипа Позичанюка рекомендували до кінотехнікуму. Про те, що він цікавився кіномистецтвом, свідчить його рецензія на фільм «Коліївщина», що була надрукована 1935 року в газеті «Нове село».

Тоді, 1930 року, Йосип Позичанюк до кінотехнікуму не потрапив. Натомість анкета Ніжинського технікуму радянського будівництва засвідчує, що його було відряджено осередками ЛКСМУ та профспілки до цього навчального закладу для опанування спеціальності «по управлінню», тобто фахівця з управління.

Управлінцем він не став, а подав заяву до Ніжинського інституту соціального виховання, туди його зарахували на літературно-мовний факультет 20 травня 1931 року, а закінчив він його в червні 1934 року, де одержав диплом за № 514. Йосипа Позичанюка було кваліфіковано як «викладача літературознавчих дисциплін у повних та неповних середніх школах та дорівнюваних до них». З оцінкою «дуже добре» він захистив дипломну роботу на тему: «Творчість Йоганна Бехера». Дирекція педінституту дозволила йому продовжити навчання в аспірантурі, що видно з його заяви від 29 липня 1935 року.

На цьому записи в його особовій справі обриваються. В аспірантурі він, імовірно, не навчався, а обрав шлях журналіста.

В. Вольський у статті «Письменник-воїн» подає психологічний портрет майбутнього діяча УПА: «Йосип Позичанюк був джентльменом, інтелігентом у повному розумінні цього слова. Користуючись великою симпатією і авторитетом серед друзів, він не був гордий і не відгороджувався від них. Чемний, розсудливий, тихий та лагідний, готовий був завжди допомогти ближньому – таким його знали студенти Ніженського інституту.

У ньому горіла вроджена жага до науки, до розкриття людської правди. Про це свідчила його невтомна праця над книжкою, з якою він майже не розлучався». Над яким рукописом він працював, з'ясувати не вдалося.

Та знову повернемося до статті В. Вольського: «Будучи найкращим студентом у навчанні, якого всі ми поважали за розум і талант, і працюючи, як член студентського комітету, він, здавалось, ніколи не був задоволений цим. Воно було десь у великому сховищі людських таємниць – у душі. Своїми здібностями і несподіванками він дивував не тільки студентів, а й професорів.

Увідміну від багатьох, що з нагоди і без нагоди виголошували довгезелні промови, він був мовчазний. Мені він чомусь нагадував птаха, що перестав співати після того, як серед бурі втратив рідних, замінивши голосну пісню на сховану мрію. Він ніколи щиро не сміявся, як сміялися інші. Його сміх був подібний до сміху актора під час гри. Йому тяжко було бути іншим. Серце закинутої до клітки людини (це були 1932–33 рр.) не могло сміятися щиро. Я бачив незабутнього Йосипа Позичанюка завжди із міцно стиснутими вустами, зі схованою в очах мрією. У затиснутості його вуст було не зло, а незламна

воля і мужність, зважене прагнення – вперед!

Здавалось, у розмові з людьми, навіть з друзями, він говорив одно, а думав про інше, далеке, незбагненне. Але коли говорив, панував над оточенням, над друзями. І зовсім не тому, що хотів того вшанування. Це було вродженим у нього. У ньому палахкотів прихований гнів, гнів проти

жорстокої московсько-більшевицької несправедливості.

Пригадую його виступ на одному з студентських вечорів, де він читав свою гумореску. Студент-герой Позичанюкової гуморески звертався з проханням до своєї мами: «Мамо! Пришліть мені хоч півпуда сухарів!» Оті «півпуда» не могли затушувати правди про нечувану дійсність, в якій гинув з голоду уярмлений український нарід. То були чорні, жорстокі роки. Вони відбилися також на житті студентів».

Спогади про Йосипа Позичанюка залишив і голова Фундації Симона Петлюри в Лондоні Олександр Бондаревський. Із його листів я вперше довідався про героя-письменника. Бондаревський на прохання Степана Мудрика (Мечника), в'язня німецьких концтаборів, керівника розвідки ЗЧ ОУН (з 1951), Голови Головної Ради ОУН написав спогади про героя. У них є такі рядки: «Так я вперше познайомився з покійним Йосипом перед лекцією світової літератури, що її викладав проф. В. Рязанов. З самого початку я зауважив, що він не поспішає швидко механічно записувати, а вдумливо, з повагою сприймав, засвоював, а потім головне коротко записував і так мав конспект лекції. Я пригадую, що майже всі, а особливо дівчата, механічно намагались усе записати, а в цей час Йосип, думуючись у кожне слово, вибирав найголовніше й до цього найголовнішого під час записів додавав додатковий матеріал і цим витворювалась ціла гармонійність. Коли професор Рязанов, подаючи курс світової літератури, влітав для порівняння щось з української чи російської літератури, що часами щось додатково вставляв і Йосип сам, це викликало приємне спостереження праці й підсилювало його авторитет серед студентів.

Особливо мав замилювання до історії старовинного грецького і римського театру, часто опрацьовував додаткову літературу й обов'язково раз на тиждень відвідував міський театр, а особливо саме в цих двох роках був дуже модний О. Корнійчук зі своїми драматичними п'єсами соціалістичного реалізму, бо ж це був саме час знищення всіх українських літературних організацій та напрямку в мистецтві, а на їх місце було створено в 1934 році всеоюзну. Цебто московську організацію пролетарських письменників на чолі з М. Горьким. Ідеологічний напрямок цьому московсько-більшевицькому творчому подав Жданов. А тому нас, студентів-випускників літературного факультету змушували майже дослівно заучувати постанови Жданова, Горького.

Йосип захоплювався вченням Маркса, Енгельса, Леніна. Будучи секретарем комсомольської організації факультету, він

Меморіальна дошка на Ніжинській стіні героїв

організував додаткові семінари для вивчення корінних основ соціалізму й реалізму. Правда, щоб не наражатися на політичні неприємності, ніхто йому не перешкодив. Але практично нікого йому не вдалося скомунізувати.

Останнє перебування в інституті мені довелося навіть мешкати в одному приватному будинку по вулиці Багрова ч. 5 в суміжній кімнаті, двері до котрої були завжди відчинені. Але ми змовились, щоб далі зберігати спокій і найменше говорити. Йосип мав спокійний характер, був скромний, нікому не докучав приватними справами, а тим більше політичними.

Одного разу дістав вірші Сергія Єсеніна, які читав перед сном, а потім ховав їх під матрац. Але наступного ранку потроху він їх деклямував і ставало дивним, що декадента, куркульського письменника, Йосип, як активіст комсомолец, міг це робити. Одного вечора дав і мені ці вірші прочитати. Але нікому не сказав, хто йому їх позичив.

Ще була одна таємниця, що лишилася нерозгаданою для мене, а це ж, що в Ніжині була грецька православна церква, яка лишилася єдиною на все місто, де відпраляли Служби Божі. І ось під час Всенічної Великодньої відправи збоку церкви бачили Йосипа, який, схиливши голову, щоб ніхто не впізнав, понад дві години прислухався до мелодійного співу «Христос Воскрес!»

Не пригадую, що Йосип мав ближчі зв'язки з дівчатами й ніхто з дівчат не приходив до нашого будинку. Увечері довго читав, а ранком піднімався за пів години до початку навчання, швидко одягався, вмивався і зачісувався, щоб волосся лежало набік. На жаль, сніданку жадного не мали, а маючи кусник хліба, їли по дорозі до інституту, що був не далі як 200 метрів від мешкання. Майже ніколи не бачив, щоб Йосип голосно сміявся, а завжди був чимсь заклопотаний, задуманий і це не давало можливостей розгадати його внутрішніх переживань».

Звісно, портрет будь-якої людини складається з багатьох деталей – вчинків і їхньої мотивації, поведінки, етикету, жестів, що виражають свідомі і спонтанні реакції, комунікативність. Тому спогади Олександра Бондаренка дають уяву про соціальний статус Йоспа Позичанюка в Ніжинському педінституті, його виховання, ставлення до друзів і співбесідників. Ціннісну шкалу героя мемуарист вибудовує як позитивну, природну, живу, про що свідчать і подальші рядки спогадів: «З дому пакунків не одержував. Але час від часу мав грошеві перекази, і це давало можливість користуватися йому додатковими харчами ввечері в одній з дешевих міських їдалень. Не любив модно одягатись, а носив притертий одяг протягом року. Фізично не був міцної будови, – щуплим.

Повертаючись після зимової перерви, ми всі привозили деякі харчі й за звичаєм спільно ввечері споживали, навіть випиваючи по чарці горілки. Коли дехто розповідав неприємні речі з життя села чи випадки про арешти або самогубство від розпачу, то Йосип реагував холодно, мовчазно. Але нікого не зраджував.

Цього ж вечора він читав на закінчення написану під час зимової перерви новелю і прохав товаришів подати критичні зауваги.

Його новелі носили майже завжди опис природи та окремі пригоди людей і звірів у люті морози зі сніговіями, коли голодні звірі, налякані цим усім та терплячи голод, ставали між собою добрими приятелями. Добре пригадую короткий опис: тріщить мороз, завірюха. Господар несе корм худобі й у повітці натрапив на вовка, пса і лиса. Мотив – біда усіх ріднитя.

На зборах голосно Позичанок не виступав, не нав'язував нікому своїх поглядів. А на лекціях, при обговорюванні повчального матеріалу, завжди намагався підтримувати марксо-ленінським світоглядом. Але це нікому не шкодило. А викладачам було приємно, що їхній студент має марксо-ленінський світогляд.

Не пригадую, щоб він будь-кому заподіяв кривду, чи «викрив ворога народу», як це робили інші. Листи батьків, по прочитанні, відразу нищив, а на столі не лишав ні книжок, ні зошитів, а все ховав, якщо не до скриньки, яку мав, то звичайно під подушку.

Десь за два місяці перед випуском прибула комісія з народного комісаріату освіти (нарком освіти) для розподілу випускників. Але практичного нічого з цього не вийшло. Бо саме після страшного голоду кожен хотів ділити долю і недолю спільно зі своєю родиною, недалеко від свого села чи міста.

Одного дня Йосипа викликали до Ніженського райкому комсомолу, де був представник від ЦК комсомолу України. Там йому сказали, що його, як загартованого лєнінця, ЦК комсомолу України мобілізує на комсомольську працю до Вінницького обкому комсомолу.

Випускники 1934 року не склали державних іспитів, а захищали дипломні праці... А після захисту дипломної праці він нас, його найближчих приятелів, запросив випити з ним по стакану вина. Пригадую, ніби під хмілем, він сказав: «Щиро кажу вам, що дійсно вважаю вас приятелями» і потім затяг «Та вже 200 років як козак у неволі під московським караулом у тюрмі».

Якось так трапилося, що ми роз'їхалися непомітно, бо ніяк не пригадував свою останню зустріч. Чув пізніше, що Йосип працював в обласній редакції, друкуючи там свої новелі й рецензії на театральні вистави. Ще пригадую, десь на початку грудня 1941 року через члена похідних груп друга Володимира Лаврівського я одержав підпільний журнал з короткою допискою: «Васильків, постій. Йосип».

Вічна йому пам'ять. Зі сумом пригадав, що запам'ятав давно у роках 1933–34 в Ніжені».

Олександр АСТАФ'ЄВ, професор, м. Київ

Продовження в наступному випуску

НЕКРОЛОГ

Михайла Гояна пам'ятають у Ніжині

З Михайлом Гояном прощалися не тільки його родичі й добрі друзі в Австралії. Ця країна стала його постійним місцем проживання після того, як він переїхав туди з Великої Британії. А до того була війна. І була Українська дивізія «Галичина», куди він зголосився добровольцем, як і тисячі юнаків з Галичини. Тодішні українські провідники сподівалися, що після розгрому Німеччини (а це вже розуміли чи не всі) може дійти до конфлікту альянтів, котрі не зможуть поділити всі трофеї так,

щоб усі були задоволені. Власне, це протистояння й почалося трохи пізніше, але до збройного зіткнення не дійшло. Була тільки «холодна» війна. Українські провідники вважали, що треба використати можливість сформувати мілітарну потугу в чужинецьких строях і під чужинецьким прапором, аби ця військова одиниця стала зародком Українських збройних сил, якщо завдяки конфлікту в середовищі альянтів настане зручна мить для того, щоб вибороти незалежну Україну. На жаль, усе вийшло

трохи інакше. А ще до дивізії Михайло Гоян закінчив гімназію в рідних краях на Снятинщині, куди він неодноразово приїздив бажаним гостем для земляків у роки незалежності України.

У липні 1997 року він прибув у Ніжин разом із дружиною уродженця нашого міста, канадського художника Вадима Доброліжа. Пригадую зворушливі враження пані Валентини: «Це ж я вперше на батьківщині мого покійного чоловіка». Удруге авторка цих рядків зустрілася з ними вже в Києві на III Всесвітньому форумі українців 2001 року. Почалося листування, і через деякий час Валентина Доброліж подарувала Ніжинському краєзнавчому музею імені Івана Спаського картину свого чоловіка «Лагуна біля Вікторії».

Михайло Гоян був одним із найенергійніших активістів українського життя в Австралії. Він заснував різні громадські організації, добродійні фундації, очолював українські освітні та допомогіві товариства. Добре відомий в Україні родинний благодійний Фонд Марії й Михайла Гоянів. Михайло Іванович був почесним членом редакційної ради видавництва «Веселка», де закуповував книги для шкільних бібліотек. Вони є в школах різних областей України, куди приїздив цей непересічний чоловік зі щедрими дарунками. Тривалий час Михайло Гоян був членом Ліги українських меценатів. Його вагомий фінансовий внесок уможлилював реалізацію серйозних освітніх та культурних проектів, котрими опікується Ліга. Значну підтримку подавала родинна фундація Гоянів патріотичній українській пресі, на її рахунку десятки важливих книг, що змогли побачити світ саме завдяки фінансовій допомозі Гоянів. Ліга українських меценатів сумує через смерть Михайла Гояна й висловлює глибокі співчуття його родині. До слів скорботи, виголошених Володимиром Загорієм, Олександром Огороднійчуком, Владиславом Сердюком, о. Рафаїлом Турконяком, Михайлом Ватуляком, Володимиром Поліщук, Дмитром Павличком, Михайлом Слабошпицьким, приєднується Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою.

Надія ОНИЩЕНКО

На фото зліва направо: Валентина Доброліж, Михайло Гоян і авторка цих рядків у художньому відділі Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського

ПАЛІТУРКА

За що хотіла повісити Заньковецьку російська влада і чому її достойно не поцінувала досі влада українська

До виходу у світ книги ніжинської журналістки Надії Онищенко «З золотого гніздечка Заньковецької»

Зловісний намір втілити не вдалося

Факт про намір московських зайд повісити Марію Заньковецьку було оприлюднено зовсім недавно – під час презентації у Львові поновленого спектаклю, що став легендою, – «Марія Заньковецька». Цю зловісну фразу мовив один із найбільших імперських україноненависників генерал російських військ М. Муравйов на мітингу більшовиків у столиці України з нагоди знищення студентської оборони Української Народної Республіки під Крутами та взяття Києва в січні 1919 року.

Цитую мовою оригіналу: «Если бы мы в свое время повесили Кропивницького, Заньковецьку, Садовського и Саксаганского, ни о каком национализме не было бы и речи...»

Ось яку силу мала й сьогодні має ця дивовижна плеяда корифеїв українського театру, яку найбільше боялися північні завойовники. І зіркою першої величини тут була наша видатна землячка Марія Заньковецька.

Як мало ми про неї знаємо... Як рідко посилаємося на її високий життєвський чин... Як байдуже ставимося до того, що однозначно стало б предметом гордості, чинником виховання патріотизму молодих, місцем сакральним і музеєфікованим в іншій цивілізованій державі.

За нинішніх умов перманентно змінюваної не патріотичної і не професійної влади в Україні насправду з новою силою пробуджується інстинкт самозбереження нації, з'являються небайдужі автори, які відшукують, збирають, переосмислюють і оприлюднюють, пере-

пускаючи через власне серце, крупинки розкиданих повсюди дивовижних фактів, епізодів, імен, рідкісних світлин і документів доби, спогадів. Правдивість, переконливість, суголосність нинішній добі таких повернених із небуття фактів заторкує «за живе» кожного, хто бодай привідкриє свою душу для пізнання нового, досі невідомого або умисне сфальшованого, викривленого на догоду тогочасній ідеології.

З-поміж таких авторів і Надія Онищенко – досвідчена професійна журналістка з Ніжина, директорка Центру гуманітарної співпраці з українською діаспорою НДУ ім. М. Гоголя. Багато років знаю Надія Петрівну як невинуватну правдошукачку, краєзнавчі й літературознавчі публікації якої віддавна охоче друкують усеукраїнські часописи.

Українські патріоти під бульдозером комуно-більшовицьких репресій

Щиро порадив, коли щойно отримав з Ніжина приємну книжкову бандероль від колеги. Ця книга створювалася й друкувалася саме в Ніжині. Вона стала результатом багаторічного пошуку авторки маловідомих або й зовсім незнаних нашим загальнонаціональній історії за чітко окресленою темою – Марія Заньковецька в колі талановитих і патріотичних ніжинських родин.

Направду, а що ми знали раніше про ці родини? Скажімо, про Москвичових, Булиг, Малиш-Федорців, Грудин, Левченків, Сіриків, Проценків, Коломийченків, Лучицьких, Назарових...

Це перший десяток звичайних і водночас незвичайних ніжинських родин, по долях яких так нещадно, грубо й згубно пройшовся репресивний бульдозер комуно-більшовицьких репресій.

Під тим бульдозером були розчавлені талановиті, патріотичні особистості, яких доля звела з Марією Костянтинівною Заньковецькою. І в часи того спілкування вони брали від неї або навзаєм давали їй і духовну поживу, і уроки правдолюбства та людинолюбства, з чим завжди кожен ішов відміряними долею непростими життєвими дорогами.

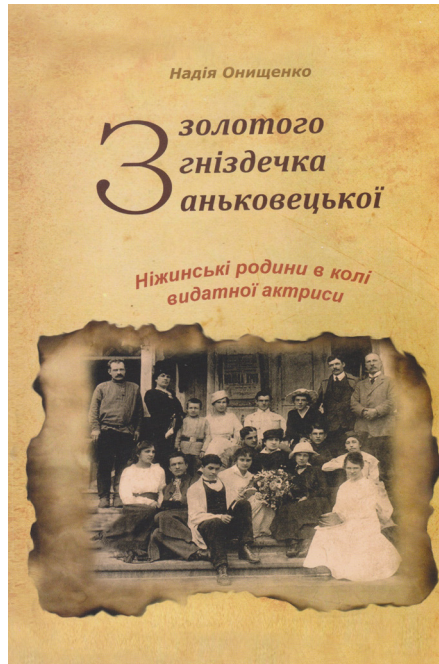
Найголовніша цінність цих своєрідних нарисів у тому, що фактологічним ґрунтом для них слугували результати власних пошуків авторки за трьома головними напрямками:

- рідкісні публікації тогочасної періодики;
- архівні документи;
- спогади сучасників великої української акторки.

Щодо останніх, то плеяда однодумців і послідовників Заньковецької опинилася далеко на чужині, зосібно й за океаном. Адже їхня проукраїнська ментальність новій більшовицькій владі була ворожою. Отож таких ізолювали від будівників комунізму. Вони мусили тікати в засвіти, щоб зберегти свої життя. Та спокою в еміграції не давав невидимий поклик предків, родинна пам'ять, потреба в сповіді перед земляками й жага пізнання своїх витоків. Надія Онищенко завжди вмала відшукати таких людей, їй вдавалося розворушити потаємні засіки їхньої пам'яті.

Ряснота промовистих, переважно невідомих фактів і лаконізм їх викладу – ще одна особливість цієї книги. Авторка цим ніби спонукає читача додумувати подальший розвиток подій, шукати від-

повіді на безкінечні «чому?», «як?», «за віщо?» в інших джерелах. Нерідко таке «додумування» мимоволі виводить читача на несподівані висновки. Як це, скажімо, у нанизаних фактах про конфлікт між неокласиком Лесем Курбасом і ніжинським митцем, горділивим прихильником українського реалістичного театру Дмитром Грудиною. За цим, звісно, стояли комуністичні ідеологи, які вмילו нацьковували одне на одного талановитих осо-

бистостей з українськомовного середовища, маніпулюючи чистотою їхніх намірів служити національному мистецтву.

Ось розділи книги про Заньковецьку, її епоху та її ніжинських приятелів, колег, однодумців. Усе це має зацікавити читача, і не лише ніжинського: «Заручники епохи», «Театральним шляхом із Ніжина до Мельбурна», «Дарія Левченка і Прокіп Сірик», «Чарівник флейти», «Журналіст і співачка», «Ніжинські Богомольці», «Лучицькі», «Корсетка для актриси».

Є в книзі й розповідь про садибу Адасовських у Заньках та сучасний музей у ній. Він нині впевнено стає одним із притягальних туристичних об'єктів. І як важливо, щоб місцева влада глибоко усвідомила значення цього музею для відродження та ствердження українського в Україні.

Заповіт Заньковецької влада й досі не виконала

Та є в цій книзі й особливий розділ – «Ім'я як реліквія». Переконали: він надовго стане гірким докором нинішній ніжинській владі, що й досі не змогла, чи, точніше буде сказати, – не захотіла ви-

конати передсмертного заповіту «цариці української сцени», як свого часу назвав нашу славу землячку перший український президент Михайло Грушевський.

Докір цей – і свідомій частині ніжинської громади, яка фактично змиралася з короткою пам'яттю щодо цієї історії.

Історія ця є також недовгою. І ганебною. Так би назвали її в цивілізованому суспільстві, де не просто толерують, а й свято бережуть найменші скрижалі національної гордості. На жаль, таке поки що не для наших реалій. Так все ж, у контексті презентації ніжинській громаді цієї непересічної книжкової новинки хотілося б нагадати цю історію.

1926 року будинок матері Марії Заньковецької на Мигалівці, що на ту пору став справжнім осередком українського відродження (тут збиралася інтелектуальна еліта нації) потребував ремонту. Перша в Україні народна артистка змушена через ці обставини переїхати в Київ доживати віку в сестри Лідії.

1927 року ніжинська влада все ж ухвалила рішення про ремонт будинку Заньковецької. Плани були грандіозні: створення на його базі Музею артистки – гордості Ніжина й України, куди б приїздили звідусіль туристи. Родзинка проекту – прибудова до сакральної споруди Зимового Театру-студії. І це справедливо, адже з 1922 року в славному Ніжині працювала Державна драматична студія імені Марії Заньковецької – єдина на всю Україну. З метою прискорення ремонтно-будівельних робіт відкрили рахунок для збирання коштів. Отож споруду планували зводити народною толокою.

Дуже тішилася Марія Костянтинівна тому рішення, а перед смертю заповіла безкоштовно передати садибу на потребу ніжинців – суто для запитів української культури.

Як виконали цей заповіт? Подарунок у вигляді великого будинку влада отримала. Але 1934 року розпорядилася використати його по-своєму: не як культурну установу, а ... як гуртожиток для учнів медучилища. Тоді манера була така: задарма відібрати в багатих або в «гнилої буржуазної інтелігенції» й передати нібито для трудящих. Згодом у будинок актриси поселили робітників ремонтно-будівельної дільниці. І те було схоже на збиткування щодо не втіленого проекту з Музеєм і Зимовим театром. Так було за радянщини.

З відновленням української державності в народі зродилися сподівання, що у влади пробудиться національна пам'ять. Тим більше, що 1994 року виповнювалася поважна дата – 140-річчя від дня народження Марії Заньковецької. У Ніжині

громадські активісти знову заговорили про кончу необхідність музеєфікації будинку Заньковецьких. Але то був голос із народу. У владних кабінетах, як і за радянщини, зберігали тишу.

2016 рік. Про події цієї пори – мовою авторки книги: «У вересні 2016 в колишній садибі актриси за ініціативою громадськості на будівлі поновили дошку про проживання тут Марії Заньковецької й повісили ще одну – про те, що тут 1907 року святкував Великдень Михайло Грушевський. Після врочистої частини всі, хто зібрався на цю подію, побачили... закладений фундамент прибудови до пам'ятки культурної спадщини. З'ясувало-

ся, що будівлю ще 2015 року влада дозволила приватизувати... п'ятьом сім'ям, які, всупереч законодавству про збереження культурної спадщини реконструюють її на свій смак. Миська влада не здогадалася музеєфікувати хоча б одну кімнату...».

Отож заповіт Марії Заньковецької за спливом майже ста літ, так і не виконаний.

Немає слів, щоб таке коментувати...

Є побажання читачеві домислити, що буде далі з подарованим Марією Заньковецькою ніжинській громаді маєтком своєї родини.

Цей будинок міг би стати ще одним острівцем славного історичного міста

над Остром, зусібч якого на багато верст розкочувалися оживлювані душі й серця нового покоління хвилі українського патріотизму і української гідності.

Однак і в цій, здавалося б, містечковій історії, виходить, як за Пророком-Шевченком: ми все ще «на нашій, не своїй землі»...

А коли ж будемо мати на місцях по-справжньому українську й проукраїнську владу?

Микола ТИМОШИК,
професор, м. Київ

АКТУАЛЬНО

Клавдія Татар: «У людини, яка емігрує за кордон, різко зростає цінність мовного й культурного оточення»

Пропонуємо до вашої уваги інтерв'ю докторантки факультету соціальних наук Університету Оттави Клавдії Татар. Матеріал підготував член національної спілки журналістів України, автор численних інформаційно-аналітичних публікацій на тему українсько-російських відносин, полковник Українського реєстрового козацтва, редактор сайту українців Росії «Кобза» Віктор Гіржов. Клавдія народилася в Києві, свого часу мешкала в Казані, згодом переїхала до Санкт-Петербурга, а нині живе в Оттаві. Так склалося, що Клавдія – активістка двох найбільших українських діаспор світу – Росії та Канади. До речі, її дисертація зосереджена на оцінці політичної активності української діаспори в Канаді, динаміці її зв'язків з урядом з 1991 року.

– Клавдіє, у кожного діаспорянина, як правило, є своя історія. Розкажіть, як і коли ви потрапили до Татарстану?

– Я емігрувала в цю республіку за сімейними обставинами. Мого чоловіка, архітектора за спеціальністю, далекого 2006 року запросили в Казань працювати над проектами у великій будівельній корпорації. Тоді (як і сьогодні), Казань уже дуже багато років інтенсивно розбудовувалася, перетворюючись на сучасне та гарне місто. Влада й бізнес були зацікавлені в нових інвестиціях, людях та технологіях. Ми зовсім не думали, що колись будемо жити в Росії, особливо в Татарстані. Але це був цікавий досвід. Я, щоправда, мала перевести своє навчання з Києва до Казані, де почала навчатися на факультеті міжнародних відносин найстарішого місцевого вишу – Казанського державного університету. Я прожила в Казані майже п'ять років, потім переїхала в Санкт-Петербург, а звідти – в Канаду. Маю чудові спогади про Казань – це дружнє та колоритне місто. Життя в національній республіці дуже відрізняється від життя, скажімо, у Москві чи Санкт-Петербурзі.

– Робота в місцевій національно-культурній автономії дала вам щось для життєвого досвіду, подальшої кар'єри?

– Без сумнівів, це був чудовий досвід. Перший рік чи два я не мала зв'язків з громадою та не знала, що вона взагалі є. Можна сказати, що я довідалася про її існування випадково. Хтось із знайомих розповів про відкриття дошки видатному українцеві й що на захід планують приїхати місцеві представники української діаспори з усього регіону. Звісно, я не могла пропустити таку подію. Так і познайомилися.

Життя українців Росії для мене стало відкриттям: коли мешкаєш в Україні, то сприймаєш українську мову, культуру як належне, щось рутинне, що постійно з тобою. Виїжджаючи за

кордон, змінюється кут бачення: цінність мовного й культурного оточення одразу зростає. Людина в діаспорі стає емоційною. Саме в Росії я почала колекціонувати українські предмети побуту, привезені з кожної подорожі додому, читати більше сучасних українських авторів, слухати українську музику.

Якщо б не переїзд в Татарстан, я б ніколи, мабуть, і не зацікавилася темою діаспори як соціально-політичного феномену, що став головною домінантою моїх досліджень. Якщо ти не перебуваєш у діаспорі – зрозуміти її важко. В Україні ще до мого переїзду в Росію я чула різне про те, як місцеві ставляться до діаспорян, особливо тих, що приїждять із країн Північної Америки. Сама мала дуже розмите сприйняття діаспори. Але це бачення докорінно змінилося, коли я сама мігрувала. Українська культурна спадщина, мова почали бачитися зовсім по-іншому, їхня цінність значно зростає.

Сам формат організації діаспори за принципом культурної автономії, що досі існує, у Росії мене дуже зацікавив (хоча після я вже почала його аналізувати із зовсім іншої перспективи). Це практичне розуміння російської специфіки організації етнічного розмаїття, по суті, перейшло в подальше, уже глибше наукове зацікавлення темами діаспори та міграції.

– Розкажіть про свій канадський період, свою діяльність. Чи берете участь у житті місцевої діаспори?

– Уперше я приїхала в Канаду 2011 року на три місяці для стажування в Парламенті Оттави як інтерн (Канадсько-українська парламентська програма). Програма була організована українською діаспорою й функціонує вже 30 років. 2012 року я переїхала в Канаду на постійне проживання, навчалася на магістратурі, зараз закінчую аспірантуру Університету Оттави та викладаю політичні науки.

Я не можу сказати, що беру активну участь у житті української спільноти, але я в постійному контакті з громадою, маю серед місцевих українців багато друзів і знайомих. Також сліdkую за місцевою українською пресою, подіями. Мене цікавить усе, що відбувається в громаді, але особливий інтерес викликають її люди. В Оттаві українська спільнота невелика, усі одне одного добре знають. Є унікальні індивіди. У нас у місті, наприклад, мешкає людина, яка була ініціатором створення пам'ятника Тарасові Шевченку, а також видала й оформила дитячу книжку для малюків трьома мовами – українською, англійською та французькою.

– Існують певні відмінності між нашою східною й західною діаспорами. Маючи можливість порівняти обидві половинки закордонного українства, чи бачите ви цей контраст між ними й чи можливо його подолати?

– Думаю, що так – відмінності є. Східна діаспора має прищеплену пострадянським країнам ментальність, що, мабуть, найбільше проявляється у звичці жити в середовищі, де є нормою неможливість вільно висловлювати свої думки. Так чи інакше, у східній діаспорі людина живе, виходячи із неписаних правил суспільства та політичної системи, що нею керує. Їх порушення може закінчитися не на користь окремого громадянина. Після Революції Гідності та початку російсько-української війни, «правила» проживання в країнах з авторитарними чи напівавторитарними режимами ще більше обмежили будь-яку можливість виявити свою ідентичність чи влаштувати демонстрацію. Режим пропаганди унеможливив будь-який супротив. За цих умов, принаймні в Росії, прояв українськості став уже сам по собі символом протесту.

У західній діаспорі ніхто, зонайменше за останні 100 років, не карав за прояви української тожсамості. Вияв будь-якої ідентичності, чи то культурної, чи то расової не тільки не карається в країнах з ліберально-демократичним режимом, але навіть у деяких випадках заохочується. Наприклад, тут, у Канаді, з початку 1970-х років після офіційного введення політики мультикультуралізму держава почала заохочувати різні етнічні діаспори підтримувати культуру країн, що вони представляють. Подібну політику ввела й Австралія. Позиціонування себе українцем з активною громадянською позицією в Канаді, Австралії чи США вже давно не має ніяких негативних наслідків для самої людини. Загалом, ця свобода самовираження дуже позитивно впливає на громадську активність. У західній діаспорі набагато простіше бути не просто українцем, але українцем з активною громадською позицією.

Також іншою важливою відмінністю західної спільноти від східної є вміння швидко мобілізуватися, знаходити гроші на нагальні проекти всередині громади, згуртувати громадськість для публічної підтримки, якщо треба – писати до влади й виступати зі своєю точкою зору. Ця риса є результатом сформованої за багато років традиції функціонування громадських організацій. Також у західному діаспорному середовищі в людей існує більша довіра до українських громадських організацій.

У Канаді та США традиції жертводавства досить сильні. Ось чому тут люди також простіше дають гроші на різні проекти, благодичність. Кожна громадська організація вважає своїм обов'язком звітувати перед жертводавцями щодо того, як були використані кошти. Коли люди мають великий відсоток довіри до влади в державі загалом (що типово для країн ліберальної демократії), це відповідним чином розповсюджується й на власну спільноту. Без довіри неможливо побудувати громаду. На жаль, на всьому пострадянському просторі рівень довіри населення як до влади, так і одне до одного досить низький. Це науковий факт. Я вважаю, це і є головною причиною проблем, що виникають у східних діаспорах. Через цю недовіру в багатьох громадсь-

ких організацій існують значні проблеми з фінансуванням, навіть на базових і дуже примітивних рівнях не вистачає коштів на проведення заходів, не кажучи про організацію масштабних проектів. І якщо в східній громаді за наявності матеріальних проблем частіше нарікають на те, що влада (регіональна, міська, Посольство України, навіть СКУ тощо) не виділяє кошти, то в західній – за фінансової скрути нарікають виключно на самих себе й не шукають винного серед третіх осіб. Низький рівень довіри до лідерів громад створює проблеми, що унеможливають здоровий розвиток східної діаспори. Ми, на жаль, сьогодні маємо феномен, коли «генерали» опиняються без полків.

Рівень громадського суспільства загалом дуже симптоматичний для розуміння розвитку окремих діаспор. Ми знаємо, що в самій Україні цей рівень досить низький і тільки за часів війни та Революції Гідності помітно зріс: люди почали більше дбати про суспільство, ставати волонтерами, з'явилося більше незалежних громадських ініціатив тощо. Але цей рівень навіть нижчий у пострадянських країнах, зокрема в Росії. Українська громада в РФ є частиною загального громадянського простору. То чому дивуватися?

За несприятливих умов, особливо в Росії, коли держава, де проживає діаспора, культивує негативне ставлення до українців, східні діаспоряни мають проявити більшу внутрішню консолідованість, без якої громадам просто не вижити, розробити механізми самопомогі.

– Чи достатньо українська громада Канади допомагає своїй історичній Батьківщині, особливо – у період російсько-української війни, до якої тепер додалися економічна криза й пандемія коронавірусу?

– Так, безперечно. До речі, на цю тему я нещодавно опублікувала статтю в європейському науковому виданні (англійською мовою). Революція Гідності, анексія Криму й Майдан шалено змобілізували місцевих українців. Я особисто знаю людей з різних куточків Канади, які фактично весь свій вільний поза роботою час витрачали на проекти, пов'язані з допомогою Україні. Це дуже широка тема сама по собі, але головне те, що під час війни в Канаді було зібрано мільйони доларів на потреби української армії, громадських ініціатив (допомога сиротам, переселенцям тощо). Наприклад, це саме за ініціативи людей з української діаспори в Канаді було організовано медичні місії канадських хірургів для допомоги українським пораненим військовим.

Окремо також треба наголосити на допомозі, що уряд Канади напряму надав Україні, але це було б неможливо без постійного лобювання з боку діаспори (особливо Конгресу Українців Канади), дуже довгих та кропітких перемовин з урядом, міністрами всіх рівнів, дипломатами. Українська організована діаспора виступала своєрідним місточком між урядом Канади та Україною, що дуже полегшило роботу українських дипломатів.

Нещодавно з'явилися деякі громадські ініціативи зі збору коштів для придбання засобів особистого захисту для українських медиків. Один із проектів веде американська діаспорна організація Разом (Razom), але серед її активістів є й канадські українці. Незважаючи на слабкість української влади щодо вирішення своїх проблем самостійно, я впевнена, діаспора буде продовжувати вкладати свою душу, час і фінанси, щоб допомогти Україні.

– Чи всі свої можливості для підтримки України використовує Світовий Конгрес Українців? Що він ще міг би зробити для країни?

– СКУ – це парасолькова організація, що об'єднує українські громади світу. Важливо розуміти, як працює Світовий Конгрес Українців: тут немає великого штату працівників, його

фінансування досить обмежене, він провадить координаційну роботу, це суто репрезентативна структура. Та допомога, що надходить від окремих діаспорних осередків до України їхніми особистими каналами, рідко йде через SKU. Але він є тим механізмом, що виконує дуже потрібну репрезентативну функцію – допомагає виступати за інтереси українських трудових мігрантів, діаспорних організацій, інформувати світ про те, що відбувається в тих чи інших діаспорах. Треба зважати на те, що дуже багато інших національних діаспор світу не мають навіть такого репрезентативного формального органу, що допомагав би їм відстоювати інтереси своїх громад чи окремих персон.

Я думаю, що прихід Павла Грода до керівництва SKU є добрим сигналом. Саме завдяки йому значно поліпшилася робота Конгресу Українців Канади (Павло Грод був президентом КУК упродовж двох термінів): Конгрес отримав постійне представництво в Оттаві, зміг певним способом розв'язати свої фінансові проблеми, стати більш ефективною й однією з найуспішніших етнічних організацій. Якщо б не КУК, Україна багато років поспіль не отримувала б всю ту допомогу від Канади, що мала за останні 10 років. Це реальні результати роботи Грода. Він дуже зацікавлений поліпшити роботу SKU й зробити діаспорні структури популярними серед імігрантів нових хвиль.

Я вважаю, що нинішня діяльність SKU стосовно допомоги Україні є достатньою, але є певна потреба розширити його функції для створення міцніших українських громад.

На жаль, українські діаспори у всьому світі дуже різні – є сильні, є й слабкі, ті що добре організовані, та не дуже. Багато слабких діаспор живе в ізоляції, вони потребують базових організаційних порад. Мені б хотілося, щоб SKU допоміг східній діаспорі налагодити кращу самоорганізацію, наприклад, він міг би виступити джерелом інформації (як дорадник), або виконавць ролі проміжної ланки між західними та східними громадами. Наразі SKU не виконує таких функцій, хоча в цьому є нагальна потреба.

– Які, на ваш погляд, перспективи розвитку діаспори? Чи з'явиться нова хвиля трудових мігрантів до країн Заходу? Чи у зв'язку з глобальною економічною кризою українські заробітчани будуть повертатися до України? – хоча тут немає достатньої кількості робочих місць.

– Напередодні виборів Володимир Зеленський, здається, обіцяв повернути заробітчани додому... Йому це майже вдалося, але, мабуть, лише на час пандемії коронавірусу. Якщо ж серйозно, то люди мігрували за всіх часів, і це є нормою існування людства.

Громадяни покидають свої країни проживання не просто так — на це часто є дуже конкретні причини. Є багато при-

кладів, коли країни з поліпшенням економічної ситуації, якщо й не змогли повернути своє населення, то хоча б припинили його відтік. Комусь це вдається. Україні поки що ні. Українські заробітчани займають ланки виробництва, які були покинуті місцевими жителями країн, до яких вони емігрували. Наприклад, у Польщі відтік власного населення до Західної Європи створив можливості для українських заробітчани. Я поки слабо вірю, що криза, спричинена коронавірусом, приведе до перманентного повернення заробітчани — ті ланки праці, що більшість з них заповнює (принаймні в Європі), не мали й навряд чи будуть мати попит серед місцевого населення.

– Ви й ваша сім'я задоволені життям у Канаді? Чи немає наміру повернутися в Україну?

– Ми вже восьмий рік живемо в Канаді, тому звичка, думаю, уже сформувалася. Спочатку було важко, але з часом життя налагодилося. Поки повертатися не плануємо, але все можливо. Принаймні щороку ми стараємося побувати в Україні.

– Що б ви хотіли сьогодні побажати українцям Росії, яким живеться дуже нелегко в умовах тотального порушення прав людини і громадянина, за відсутності українських шкіл, бібліотек, медіа тощо?

– Я дуже співчуваю тим українцям Росії, яким не все одно, що відбувається на їхній Батьківщині, які не можуть з легкістю «проковтнути» анексію Криму, смерті наших хлопців на фронті, але які мовчать, бо знають, що вияв громадської позиції в тоталітарній системі не є простою справою. Ви і є саме ті, кого справді можна вважати діаспорою. Ті, що раніше просто здавалися українцями, але яким відверто байдуже, що діється в Україні, автоматично відпали від цієї категорії. Кожний, на жаль, має вирішувати сам за себе: чи може він дозволити собі вільно висловлюватися в такій ситуації. Але будь-яка політична система не вічна, і про це українці східної діаспори повинні не забувати.

Якщо влада в Росії чинить такий супротив формальним діаспорним структурам, можливо, тимчасовим виходом є організація неформальних недільних шкіл (нехай своїм коштом, без втручання влади), неформальних груп за інтересами серед української молоді, людей старшого віку, груп самопомочі. Якщо офіційні культурні автономії перестали виконувати свої функції та перетворилися на фарс (якщо взагалі вони колись мали якусь користь), можливо, треба на певний час відмовитись від цього формату існування. У світі є багато діаспор, які історично в той чи інший час відчували на собі тиск з боку держави, але продовжували існувати в напіввідпільному статусі до моменту поліпшення політичної ситуації в країні.

kobza.com.ua

Засновник – Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
 Реєстраційне свідоцтво № 352-24ПР, серія ЧГ, від 6 березня 2007 року
 Р/р 31253365108946 НДУ ім. М. Гоголя код 02125668 ДКСУ м. Київ МФО 820172
 (благодійний внесок на розвиток Центру гуманітарної співпраці з українською діаспорою)

Склад редакції:
 Онищенко Н. П., редакторка,
 Бойко О. Д., докт. політ. наук, проф.,
 Мельничук О. В., докт. фіз.-мат. наук, проф.,
 Астаф'єв О. Г., докт. філол. наук, проф.,
 Михед П. В., докт. філол. наук, проф.,
 Самойленко Г. В., докт. філол. наук, проф.
 Макет, верстка та коректура – Бобрик Д. М.

Адреса редакції:
 Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою, кімната 210
 вул. Графська, 2,
 м. Ніжин, 16602, Україна
 Тел./факс: (04631) 7-19-59
 E-mail: ukr_diaspora@ukr.net,
 diaspora@ndu.edu.ua
<http://www.ndu.edu.ua/index.php/ua/tsentr-gumanitarnoji-spiivpratsi-z-ukrajinskoyu-diasporoyu/vidannya-ukrajinskij-dim>